

За усиновленою іноземцем дитиною, яка є громадянином України, зберігається громадянство України до досягнення нею віку вісімнадцяти років (ч. 6 ст. 283 СК України).

Крім того, усиновлена дитина має право на збереження своєї національної ідентичності відповідно до Конвенції про права дитини, прийнятої 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 р., інших міжнародних договорів.

Відомості про усиновлення видаються судом лише за згодою усиновлювача, крім випадків, коли такі відомості потрібні правоохоронним органам, суду у зв'язку з цивільною чи кримінальною справою, яка є у них у провадженні (ч. 2 ст. 228 СК України).

Потрібно також зазначити, що усиновлення на визначених законом підставах може бути визнане недійсним (ст. 236 СК України) або скасоване (ст. 238 СК України). Однак такі справи розглядаються судом у порядку позовного провадження.

2.5. Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення

Установлення юридичних фактів у порядку окремого провадження має важливе значення, оскільки сприяє реалізації конституційних прав громадян, як-от: права на соціальний захист у разі втрати працездатності, годувальника, у старості, на захист власності, інтересів, які впливають із правового становища суб'єктів цивільних, сімейних, трудових та інших правовідносин. Найчастіше заінтересовані особи звертаються до суду за встановленням юридичних фактів, коли відсутні необхідні правовстановлювальні документи і судові рішення є єдиним засобом захисту їхніх інтересів для подальшої реалізації суб'єктивних прав. Від наявності чи відсутності юридичних фактів залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян.¹

Під *фактами, що мають юридичне значення*, розуміють дії і події, що відповідно до закону тягнуть за собою настання певних правових наслідків.²

Перелік таких фактів передбачено у ч. 1 ст. 256 ЦПК України. Отже, суд розглядає *справи про встановлення факту*:

- 1) родинних стосунків між фізичними особами;
- 2) перебування фізичної особи на утриманні;

¹ Див.: Фурса С. Я. Провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03.– К., 1997.– С. 3.

² Див.: Цивільне процесуальне право України: Навч. посіб. / За заг. ред. С. С. Бічкової.– 2-ге вид., доповн. і переробл.– К.: Атіка, 2007.– С. 294.

3) каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням;

4) реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення;

5) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу;

6) належності правовстановлювальних документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті;

7) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження;

8) смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті.

На особливостях кожного із зазначених фактів зупинимося нижче.

Проте цей перелік фактів, що мають юридичне значення, які можуть встановлюватися судом, не є вичерпним. Згідно з ч. 2 ст. 256 ЦПК України у судовому порядку можуть бути встановлені також *інші факти*, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення. Так, у судовій практиці є справи про встановлення фактів: отримання заробітної плати, необхідної для перерахунку призначеної пенсії; наявності страхового стажу; участі в роботах з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, отримання у зв'язку із цим каліцтва; застосування політичних репресій, втрати майна в результаті їх застосування; перебування у місцях позбавлення волі; проживання на певній території тощо. При встановленні таких юридичних фактів слід враховувати положення спеціального законодавства, яке визначає, зокрема правовий статус особи-заявника, особливості правовідносин у відповідній сфері. Наприклад, при вирішенні питання про встановлення фактів, що мають юридичне значення, постійного або безперервного проживання на території України, слід керуватися Законом України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р., Указом Президента України від 27 березня 2001 р. «Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України».¹

¹ Див.: *Лист Верховного Суду України від 11 червня 2004 р. «Щодо запобігання порушенням закону при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, постійного або безперервного проживання на території України».*

Умовами, за наявності яких можливим є звернення до суду для встановлення фактів, що мають юридичне значення, є:

1) *факт, який потребує встановлення, має породжувати юридичні наслідки*, тобто від нього мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб;

2) *встановлення відповідного факту не пов'язано з наявністю спору про право*;

3) *чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення або заявник не має іншої можливості одержати (відновити) загублений (знищений) документ, який посвідчує необхідний факт*.

Зокрема, факти перебування у партизанських загонах, участі у партизанському русі або підпільних організаціях, які діяли на території України у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., встановлюють у несудовому порядку, визначеному Інструкцією, затвердженою постановою Президії Верховної Ради Української РСР від 28 липня 1967 р.¹

Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 256 ЦПК України факти належності особі паспорта, військового квитка, квитка про членство в об'єднанні громадян, а також свідоцтв, що їх видають органи державної реєстрації актів цивільного стану, у судовому порядку в окремому провадженні не встановлюють, оскільки ці питання вирішує орган, який видав відповідний документ;

4) *встановлення факту потрібне заявникові для конкретної мети*.

Згідно з п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» суд може встановлювати факти, які й за іноземним законодавством тягнуть за собою правові наслідки для заявника, якщо рішення суду необхідне заявнику для застосування у відносинах із громадянами інших держав (наприклад, для вирішення питання про наявність права на спадщину в особи, яка законодавством України не віднесена до кола спадкоємців за законом).

Підставою для відкриття провадження у справі про встановлення факту, що має юридичне значення, є заява, подана у встановленому законом порядку.

¹ Див.: *Лист* Верховного Суду України від 22 квітня 2004 р. «Щодо запобігання порушенням закону при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, перебування у партизанських загонах, участі у партизанському русі або підпільних організаціях, які діяли на території України у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.».

Для цієї категорії цивільних справ у законі встановлено *виключну територіальну підсудність*: відповідну заяву необхідно подавати за місцем проживання фізичної особи – заявника (ст. 257 ЦПК України).

Заява про встановлення фактів, що мають юридичне значення, має містити загальні для всіх заяв, що подаються до суду, реквізити та відповідати вимогам, що ставлять до оформлення цивільно-процесуальних документів. При цьому до змісту такої заяви встановлюють ще і спеціальні вимоги (ч. 1 ст. 258 ЦПК України).

Так, у заяві має бути обов'язково зазначено:

1) який факт заявник просить встановити та з якою метою.

Слід мати на увазі, що саме мета дає змогу оцінити факт з огляду на те, чи має він юридичне значення¹;

2) причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт;

3) докази, що підтверджують факт. Як такі докази можуть виступати, наприклад, повідомлення державних органів РАЦСу про відсутність запису акта цивільного стану; письмова відмова у відновленні втраченого запису акта цивільного стану через неможливість її відновлення; документ, що підтверджує складання акта про нещасний випадок, його подальшу втрату і неможливість відновлення в позасудовому порядку; документ, який містить помилку або неточність, і письмова відмова органу, що його видав, внести відповідні виправлення тощо.²

До заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, додаються:

1) докази, що підтверджують викладені в заяві обставини;

2) довідка про неможливість відновлення втрачених документів. Таку довідку заявнику можуть видати в органі, до якого він звертався для відновлення чи отримання відповідного документа (наприклад, державному органі РАЦСу, органі державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обмежень).

Ухваленню обґрунтованого рішення суду про встановлення факту, що має юридичне значення, передують *вирішення низки питань*, зокрема щодо:

1) уточнення факту, який просить встановити заявник, і мети такого встановлення;

¹ Див.: *Тертишніков В. І.* Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. – Х.: Ксилон, 2006. – С. 289.

² Див.: *Научно-практический комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / Под ред. В. М. Жуйкова, В. К. Пучинского, М. К. Треушникова.* – М.: Городец, 2003. – С. 571.

2) визначення закону та норми права, якими слід керуватися суду при вирішенні цієї категорії справ;

3) встановлення причин неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт;

4) визначення предмета доказування, з'ясування кола доказів, потрібних для підтвердження факту, і забезпечення своєчасного їх подання на судовий розгляд;

5) встановлення всіх заінтересованих осіб і залучення їх до участі в справі (залежно від мети встановлення фактів, що мають юридичне значення, заінтересованими особами можуть бути, наприклад, управління праці та соціального захисту населення – у справах про встановлення факту перебування на утриманні особи, яка померла, для призначення пенсії заявникові; інші спадкоємці – у справах про встановлення факту прийняття спадщини; органи страхування – у справах про встановлення факту належності страхового свідчення) тощо.¹

Рішення суду у справах про встановлення факту, що має юридичне значення, має відповідати загальним вимогам, що ставляться у ЦПК України. Крім того, законодавець висуває додаткові вимоги до такого рішення, а саме, у ньому має бути зазначено:

1) відомості про факт, встановлений судом;

2) мету встановлення такого факту;

3) докази, на підставі яких суд установив цей факт (ч. 1 ст. 259 ЦПК України).

Ухвалене рішення суду набирає законної сили у загальному порядку, а також може бути оскаржено.

Слід мати на увазі, що рішення суду про встановлення факту, що має юридичне значення, не замінює собою документів, які видають відповідні органи, а є лише підставою для їх одержання.

У разі встановлення у судовому порядку факту, який підлягає реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану, цей орган на підставі рішення суду здійснює відповідний запис і видає необхідний документ згідно з Правилами реєстрації актів цивільного стану в Україні, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 22 листопада 2007 р. № 1154/5).

Якщо ж судом установлено факт, що підлягає нотаріальному посвідченню, орган нотаріату здійснює таке посвідчення, керуючись положеннями Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня

¹ Див.: *Фурса С. Я.* Проведення в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03.– К., 1997.– С. 16.

1993 р. та Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 р. № 20/5.

Тепер визначимо *особливості встановлення у судовому порядку окремих фактів, що мають юридичне значення*, а саме фактів:

1) родинних відносин між фізичними особами. Суд вправі розглядати справи про встановлення цього факту у разі, коли він безпосередньо породжує юридичні наслідки, наприклад, якщо підтвердження факту родинних відносин між фізичними особами необхідне заявникові для одержання свідoctва про право на спадщину, для оформлення права на пенсію у зв'язку із втратою годувальника.

Навіть у випадку, коли заявник може вирішити відповідне питання шляхом встановлення неправильності запису в актах цивільного стану, суд відмовити в розгляді заяви про встановлення факту родинних відносин не може;¹

2) перебування фізичної особи на утриманні. За загальним правилом, цей факт підтверджується документами житлово-експлуатаційних органів, виконавчих органів сільських рад, інших організацій (наприклад, довідками про склад сім'ї, про доходи, що надавалися особами для отримання субсидії; документами про причину тимчасової незайнятості, що подавали непрацюючі члени сім'ї працездатного віку при укладенні договору реструктуризації заборгованості; довідкою навчального закладу про те, що фізична особа віком від 18 до 23 років навчається за денною формою навчання; довідкою навчального закладу інтернатного типу про те, що член сім'ї потерпілого, який має право на відшкодування шкоди, перебуває на утриманні цього закладу). Однак у випадках, коли видана відповідним органом довідка містить інформацію про те, що за його даними особа не перебувала на утриманні померлого, не виключається можливість встановлення цього факту в судовому порядку. Суд досліджує та оцінює таку довідку за правилами статей 57, 64, 185, 212 ЦПК України.

Установлення факту перебування особи на утриманні має значення для одержання спадщини, призначення пенсії або відшкодування шкоди, якщо допомога, яка надавалася, була для заявника постійним і основним джерелом засобів до існування. При цьому одержання утриманцем заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів

¹ Див.: Пункт 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення».

не є підставою для відмови у встановленні факту перебування його на утриманні.

Проте слід ураховувати, що факт перебування на утриманні не завжди тягне за собою певні наслідки.

Так, право на пенсію у разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні (ч. 1 ст. 37 Закону України «Про пенсійне забезпечення»), мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина померлого, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після його смерті (ч. 1 ст. 33 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»).

Для отримання права на спадщину у п'яту чергу необхідно, щоб утриманець був неповнолітньою або непрацездатною особою, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів для існування (ч. 2 ст. 1265 ЦК України).

Право на відшкодування шкоди, завданої смертю потерпілого, має будь-яка непрацездатна особа, яка була на його утриманні або мала на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті (ч. 1 ст. 1200 ЦК України).

Для отримання права на відшкодування моральної шкоди, завданої смертю фізичної особи, також не має значення, чи перебував утриманець в родинних або шлюбних відносинах з померлим, – у ч. 2 ст. 1168 ЦК України передбачена лише необхідність встановлення факту проживання з останнім однією сім'єю;

3) каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

У ст. 11 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» закріплено перелік осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 9 цього Закону за рахунок коштів Пенсійного фонду в солідарній системі призначається, зокрема пенсія у зв'язку з інвалідністю внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства).

Пенсія у зв'язку з інвалідністю від нещасного випадку на виробництві та професійним захворюванням призначається відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне

страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (ч. 3 ст. 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

Виходячи із ч. 1 ст. 44 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», питання про призначення (перерахунок) пенсії вирішується територіальним органом Пенсійного фонду або уповноваженим ним органом чи особою на підставі поданої до них відповідної заяви і всіх необхідних документів.

Верховний Суд України відзначає, що з дня введення в дію Закону України «Про охорону праці» (з 24 листопада 1992 р.) питання, пов'язані із встановленням факту каліцтва на виробництві, коли виникає з приводу цього спір, а також, якщо при каліцтві у зв'язку з виконанням державних чи громадських обов'язків пенсія призначається особам, які внаслідок цього стали інвалідами, вирішуються в порядку, встановленому для розгляду трудових спорів.¹

Однак спори, що виникають із правовідносин, пов'язаних із пенсією у зв'язку з інвалідністю внаслідок загального захворювання можуть вирішуватися як органами Пенсійного фонду, так і в судовому порядку (ст. 23 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

Перелік осіб, які підлягають обов'язковому страхуванню від нещасного випадку, встановлено у ст. 8 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Справи про відповідні страхові виплати розглядає Фонд соціального страхування від нещасних випадків на підставі заяви потерпілого або заінтересованої особи за наявності всіх необхідних документів (ч. 1 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»).

Проте, якщо виник спір щодо суми страхових внесків, розміру шкоди та прав на її відшкодування, накладення штрафів тощо, він вирішується в судовому порядку, а за бажанням заінтересованої особи – спеціальною комісією (ст. 55 Закону України «Про загаль-

¹ Див.: Пункт 9 *Постанови* Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення».

нообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»).

Проаналізувавши вищенаведене, можна дійти висновку, що, за загальним правилом, питання, пов'язані із встановленням факту каліцтва, вирішуються не в судовому порядку, а згідно з положеннями спеціального законодавства.

Однак у певних випадках суд вправі встановити в порядку окремого провадження факт каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням і якщо немає можливості встановити це у позасудовому порядку (наприклад, втрачено рішення органів медико-соціальної експертизи про встановлення інвалідності і відповідний орган не може з поважних причин його видати повторно; акт про нещасний випадок на виробництві не було складено; існують перешкоди для встановлення факту нещасного випадку, усунути які у позасудовому порядку не вдалося, тощо);

4) реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення.

Питання реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу регулюються Законом України «Про органи реєстрації актів громадянського стану» від 24 грудня 1993 р., підрозділами 3, 4 розділу III Правил реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 22 листопада 2007 р. № 1154/5).

У певних випадках, коли в особи виникла потреба у повторній видачі їй свідоцтва про одруження, про розірвання шлюбу (у разі їх втрати, пошкодження тощо), відповідний державний орган РАЦСу не має можливості це зробити (наприклад, при зникненні, знищенні чи пошкодженні актових книг, архіву, зокрема внаслідок пожежі). Тоді для встановлення факту реєстрації чи розірвання шлюбу можна звернутися до суду.

Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 21 СК України у разі, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення державних органів РАЦСу, він є підставою виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя. Отже, також може виникнути потреба у встановленні факту вступу у шлюб шляхом здійснення релігійного обряду і факту припинення такого шлюбу у разі, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення державних органів РАЦСу. Встановлення цього факту матиме тотожне правове значення з встановленням факту реєстрації чи розірвання шлюбу.

Із заявами про встановлення факту реєстрації шлюбу (факту реєстрації розірвання шлюбу) до суду може звернутися подружжя (колишнє подружжя) або один із них. Якщо заяву подано лише одним з подружжя, другий з них залучається до участі у справі як заінтересована особа. Подати заяву про встановлення факту реєстрації шлюбу (факту реєстрації розірвання шлюбу) може й інша заінтересована особа (наприклад, заінтересованою особою може бути син (дочка) подружжя чи інша особа при вирішенні питання про наявність права на спадщину).

Так, С. звернувся до суду із заявою про встановлення факту реєстрації шлюбу своїх покійних батьків. Цей юридичний факт йому необхідно було встановити для отримання спадщини після двоюрідного брата матері, Ч., який помер у Канаді. Залишаючи заяву С. без задоволення, суд першої інстанції виходив із того, що із заявами про встановлення факту реєстрації шлюбу може звертатися тільки подружжя або один із них. Суд апеляційної інстанції постановив ухвалу про відхилення апеляційної скарги С. і залишення рішення суду першої інстанції без змін.

Проте суди першої та апеляційної інстанцій не врахували, що зазначений юридичний факт має значення для підтвердження наявності майнового права у заявника, а саме права на отримання спадщини за іноземним законодавством. У зв'язку із цим Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України задовольнила касаційну скаргу С., скасувавши оскаржувані судові рішення.

Оскільки *реєстрацію усиновлення (удочеріння)* було введено в Україні з березня 1926 р., а норми про її проведення було виключено з Кодексу про шлюб та сім'ю України Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР» від 23 червня 1992 р., судом за наявності доказів може бути встановлено факт усиновлення (удочеріння) за період, коли реєстрація не провадилася.¹

Крім того, у ч. 2 ст. 225 СК України передбачено можливість за бажанням усиновлювача отримати у державному органі РАЦСу Свідоцтва про усиновлення. Отже, залежно від того, чи видавалося таке свідоцтво, судом може встановлюватися як факт усиновлення за наявності відповідних доказів, так і факт видачі свідоцтва про усиновлення у разі, якщо в органах реєстрації актів цивільного стану не зберігся відповідний запис про його видачу чи відмовлено у відновленні такого свідоцтва.

¹ Див.: Пункт 10 *Постанови* Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення».

Таким чином, суди можуть встановлювати факти реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення (удочеріння), якщо в органах реєстрації актів цивільного стану не зберігся відповідний запис чи відмовлено у його відновленні або ж він може бути відновлений лише на підставі рішення суду про встановлення факту реєстрації акта цивільного стану.

Суддя не вправі відмовити у прийнятті заяви, а суд – закрити провадження у справі з тих підстав, що державними органами РАЦСу відмовлено у відновленні запису про реєстрацію акта у зв'язку з відсутністю цього запису у книгах реєстрації відповідних записів, що збереглися;¹

5) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу.

У порядку окремого провадження питання встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу вирішується у зв'язку із значною кількістю правових наслідків, які можуть мати місце при цьому. Зокрема, цей факт визначає можливість урегулювати сімейні (родинні) відносини за письмовим договором (ч. 2 ст. 9 СК України); є підставою для виникнення в осіб права спільної сумісної власності (ст. 74 СК України), права на утримання (ст. 91 СК України); ураховується при ухваленні судового рішення про усиновлення (частини 4, 5 ст. 211 СК України); надає право на спадкування за законом у четверту чергу (ст. 1264 ЦК України) тощо.

Європейський суд з прав людини при розгляді справи Кичана зауважив, що відносини де-факто, як і відносини, що ґрунтуються на шлюбі, можуть вважатися сімейним життям. У справі «Джонсон проти Ірландії» було встановлено, що заявники прожили спільно близько 15 років. На цій підставі Європейський суд зробив висновок, що вони становлять сім'ю, а тому мають право на захист, незважаючи на те, що їх зв'язок існує поза шлюбом. Відповідно до Рішення Конституційного суду від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99 «положення про встановлення батьківства, викладені у ч. 3 ст. 53 Кодексу про шлюб та сім'ю України, дають підстави для визнання ознаками сім'ї фактичних шлюбних відносин».²

Згідно з ч. 2 ст. 3 СК України *сім'ю* становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

¹ Див.: Пункт 10 *Постанови* Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення».

² Див.: *Ромовська З. В.* Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К.: Ін Юре, 2003. – С. 22.

Для встановлення факту *проживання однією сім'єю* чоловіка та жінки без шлюбу суду *потрібно враховувати наявність у сукупності ознак, що притаманні наведеному визначенню*. При цьому слід зауважити, що таке проживання не є підставою для виникнення у чоловіка і жінки прав та обов'язків подружжя (ч. 2 ст. 21 СК України). Отже, чоловік і жінка, які спільно проживають без шлюбу, можуть становити сім'ю, але статусу подружжя не набувають.

При встановленні факту наявності в осіб *спільного побуту* доцільно враховувати ознаки, визначені у понятті домогосподарства, закріпленому у ст. 1 Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення» від 19 жовтня 2000 р. Отже, *домогосподарством* є сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти.

Взаємність прав та обов'язків передбачає наявність як у жінки, так і у чоловіка особистих немайнових і майнових прав та обов'язків, які можуть впливати, зокрема, із нормативно-правових актів, договорів, укладених між ними, звичаїв.

Крім того, видається, що п. 20 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» можна враховувати не лише при застосуванні ст. 74 СК України, що регулює поділ майна осіб, які проживають у фактичних шлюбних відносинах, а й для встановлення судами факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. У зв'язку із цим необхідно зважати: на момент встановлення цього факту чоловік та жінка не повинні перебувати у будь-якому іншому шлюбі і між ними мають скластися усталені відносини, що притаманні подружжю.

Також для встановлення факту проживання однією сім'єю важливе значення має з'ясування місця і часу такого проживання.

При розгляді цієї категорії цивільних справ необхідно встановити таке *місце проживання*, у якому чоловік і жінка проживали (проживають) спільно. Підтвердженням цього може бути їх реєстрація за таким місцем проживання, показання сусідів, представників житлово-експлуатаційної організації тощо. Однак за аналогією закону слід враховувати положення ч. 2 ст. 3 СК України про те, що подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають

спільно. Тобто окреме проживання з поважних причин не є підставою для припинення сім'ї.

Щодо часу проживання, то чинне законодавство не визначає протягом якого строку повинні спільно проживати чоловік і жінка для того, щоб вони вважалися сім'єю. Однак за своєю природою проживання однією сім'єю спрямоване на довготривалі відносини. Тому при встановленні факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу у кожному окремому випадку суд має виходити з конкретних обставин справи.

Хоча для отримання певних прав законодавець встановлює мінімальний строк спільного проживання. Так, відповідно до ст. 1264 ЦК України у четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

При встановленні факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю за відсутності державної реєстрації шлюбу може враховуватися й укладення релігійного обряду шлюбу. Звичайно, маються на увазі випадки, коли релігійний обряд шлюбу відбувся після створення або відновлення державних органів реєстрації актів цивільного стану, оскільки в іншому разі такий обряд є підставою виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя (ч. 3 ст. 21 СК України);

б) належності правовстановлювальних документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеними у свідоцтві про народження або в паспорті.

До *правовстановлювальних документів*, зокрема, належать: довідки про перебування в районі бойових дій; про поранення під час участі в бойових діях; повідомлення про загибель або пропажу безвісти у період бойових дій; заповіти, заповідальні розпорядження в страхових свідоцтвах і у договорах банківського вкладу; пенсійні справи; дипломи та свідоцтва про закінчення навчальних закладів тощо.¹

При розгляді цивільної справи про встановлення зазначеного факту суд повинен запропонувати заявникові подати докази на підтвердження того, що правовстановлювальний документ належить йому і що організація, яка видала документ, не має можливості внести до нього відповідні виправлення.

¹ Див.: *Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный)* / Под ред. Г. А. Жилина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, 2006. – С. 530.

Разом з тим, якщо виправлення у правовстановлювальних документах належним чином не застережені або ж їх реквізити нечітко виражені внаслідок тривалого використання, неналежного зберігання та ін., то для встановлення факту про належність особі таких документів судовий порядок не застосовується. Це є підставою для вирішення питання про встановлення факту, про який йдеться в документі, відповідно до чинного законодавства.¹

Крім того, як уже зазначалося, судовому розгляду в окремому провадженні не підлягають заяви про встановлення факту належності особі паспорта, військового квитка, квитка про членство в об'єднанні громадян, а також свідоцтв, що їх видають органи державної реєстрації актів цивільного стану (ч. 3 ст. 256 ЦПК України).

Судами також не встановлюється тотожність особи. Її встановлюють особи, яким це необхідно для виконання своїх повноважень чи здійснення відповідних дій. З цією метою пред'являється, зокрема паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний чи службовий паспорт, посвідчення особи моряка, посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні, але не є громадянином України, національний паспорт іноземця або документ, що його замінює, посвідчення водія, посвідчення інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, видане за місцем роботи фізичної особи, тощо;²

7) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження.

Порядок реєстрації народження встановлений у підрозділі 1 розділу III Правил реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 22 листопада 2007 р. № 1154/5).

Якщо ж зареєструвати факт народження у зазначеному порядку неможливо (наприклад, немає необхідних документів, свідків при народженні дитини поза закладом охорони здоров'я), то його потрібно встановлювати у судовому порядку.

¹ Див.: Пункт 12 *Постанови* Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення».

² Див., наприклад: Пункт 13 *Інструкції* про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 р. № 20/5.

Заявник зобов'язаний обґрунтувати свою заяву посиланнями на докази, що вірогідно свідчать про народження особи у певний час і за певних обставин;

8) смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті.

Обов'язковою умовою для прийняття судом заяви про встановлення факту смерті особи в певний час є неможливість реєстрації цього факту органом державної реєстрації актів цивільного стану (наприклад, у зв'язку із відсутністю лікарського свідоцтва або фельдшерської довідки про смерть).

Подаючи відповідну заяву до суду, заявник має обґрунтувати свої вимоги посиланнями на докази, що вірогідно свідчать про смерть особи у певний час і за певних обставин.

При цьому слід мати на увазі, що встановлення цього факту відрізняється від оголошення особи померлою, яке провадиться за правилами гл. 4 розділу 4 ЦПК України. На відміну від встановлення факту смерті особи, оголошення фізичної особи померлою відбувається при вірогідному припущенні про її смерть, коли немає доказів, які можуть підтвердити факт смерті цієї особи.

2.6. Розгляд судом справ про відновлення права на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі

Цінні папери – це документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають із цих документів, іншим особам (ч. 1 ст. 194 ЦК України, ч. 1 ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»).

Правовий режим цінних паперів визначено ЦК України, Господарським кодексом України, законами України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р., «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р., «Про обіг векселів в Україні» від 5 квітня 2001 р. тощо.

За формою випуску цінні папери поділяють на цінні папери на пред'явника, іменні або ордерні (ч. 4 ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»).